

TAŞPINAR HALILARINDA KULLANILAN MOTİFLER VE ANLAMLARI

Semra KILIÇ KARATAY

Öğretim Görevlisi, Aksaray Üniversitesi, semra.kilic(AT)hotmail.com

ÖZ

Anahtar kelimeler:

*Aksaray,
Taşpınar,
Dokuma,
El Sanatı*

Halıcılık; Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi, Aksaray ve çevresinde de köklü bir geleneğine sahiptir. Aksaray Selçuklular devrinden beri ünlü bir halı merkezi olup, bu gelenek Osmanlı döneminde de sürmüştür. Taşpınar halılarının tüm çeşitleri geometrik düzende yerleştirilmiş bitkisel kökenli motiflerle süslenmiştir. Günümüz halıları üzerinde kullanılan bitkisel motiflerin aşırı üsluplaştırılmış olmasından dolayı bitkisel süslemelerin kökeninin ne olduğunu söylemek güçtür. Taşpınar halıları çeşit olarak da zengindir. Halının ana malzemesi yün olup, Aksaray'ın dağ ve ova köylerinde yaşayan ve koyun yetiştiriciliği ile uğraştıkları için koyunlardan yılda bir kereye mahsus yapılan kırkım işlemi ile elde edilen yünler dokumalarda ham madde olarak kullanılmaktadır. Taşpınar'da İç Anadolu Bölgesi'ndeki tüm dokuma merkezleri gibi 1950 yıllarına kadar, bitkiden elde edilen doğal boyalar kullanılmış ancak bu tarihlerden sonra sentetik boyalarla bitkisel doğal boyalar karıştırılarak uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde sadece doğal bitkisel boyalarla renklendirilmiş halılar da mevcuttur. Taşpınar dokuma örneklerinde kullanılan motifler incelendiğinde; motiflerin geometrik düzen üzerine yerleştirilmiş bitkisel motiflerin zengin olduğu kompozisyonların yer aldığı görülmektedir. Araştırmada, alan araştırması yöntemi kullanılmış ve yapılan sözlü görüşmelerle Taşpınar halılarının tarihçesi, kullanılan motifler ve anlamları hakkında bilgi toplanmış ve bu bilgilerin paylaşımı amaç edinilmiştir.

MOTIVATIONS USED and MEANINGS IN TAŞPINAR

ABSTRACT

Keywords:

*Aksaray,
Taşpınar,
Weaving,
Handicraft*

Tapestries; As in many parts of Anatolia, Aksaray has a deep-rooted tradition. Aksaray is a famous carpet center since the Seljuk period, and this tradition continued in the Ottoman period. All varieties of Taşpınar carpets are decorated with motifs of vegetable origin placed in geometrical order. It is difficult to say what the origin of herbal ornaments is because of the over-stylized floral motifs used on today's carpets. Taşpınar carpets are also rich in variety. Since the main material of the carpet is wool, it is used in sheep breeding and living in the mountain and plain villages of Aksaray. Like all weaving centers in the Central Anatolia Region, Taşpınar used natural dyes obtained from the plant until the 1950s. but after these dates, synthetic dyes and natural dyes have been started to be applied. Today, only carpets are colored with natural vegetable dyes. When the motives used in Taşpınar weaving samples are examined; it is seen that motifs have rich compositions of floral motifs placed on geometric order. In the research, the field research method was used and the oral history of the Taşpınar carpets, the motives and meanings of the rugs were collected and the purpose of sharing this information was obtained.

Giriş

El dokuması halıları ile tanınan Taşpınar Kasabası, Aksaray İlinin güneyinde, Aksaray'a 27 km. uzaklıkta yer alan merkeze bağlı bir kasabadır. E-90 Karayolu önceleri Taşpınar Kasabasının içinden geçerken daha sonra kasabanın dışına çıkarılmıştır. Taşpınar Kasabası Aksaray-Adana istikametinde, E-90 Karayolu kenarında, Hasandağı'nın yamaçlarına oldukça yakın, 1113 rakımlı bir kasabadır.

Aksaray ve çevresi de köklü bir halı dokuma geleneğine sahiptir. Geçmişin bu ünlü merkezi, karakteri açıklayabilecek eski halıların yokluğu nedeniyle, yeterince tanınmamıştır. Tarihi kaynaklarda ve halıcılıkla ilgili yayınlarda da sadece Aksaray'ın Selçuklular devri halıcılığı hakkındaki seyahatname bilgileri verilmektedir. Aksaray yöresi halıcılığını "Selçuklular devri Aksaray halıcılığı, Osmanlılar devri Aksaray halıcılığı ve günümüz Aksaray halıcılığı şeklinde üç dönemde ele almak mümkündür. Günümüz Aksaray halıcılığı "Taşpınar Halıları" adıyla tanınmaktadır (Deniz, 2013:177).

Halı olarak Taşpınar adının ilk geçtiği yazılı kaynak 1869-70 tarihli 2. Konya Salnamesidir. Salname'de Aksaray hakkında geniş bilgiler verilirken kilim ve seccadelerden söz edilerek Taşpınar'da dokunan halıların da iyi halıların başında geldiği kaydedilir. Günümüz Taşpınar halılarının değerlendirilmesini yapabilmek için bugünkü örneklerden giderek geçmişle bağlarını kurmak istediğimizde Eski Ulu Camisi'nde bulunan 19. yüzyıl sonu olarak tarihlendirilmiş bir namazlağı en eski ve tek örnek olarak gösterebilmekte idi. Fakat 1986'da yapılan araştırmalarda bu halı bulunamamıştır. 1983 yılında camiden çalındığı söylenen üç halıdan biri olma olasılığı vardır (Kaya, 2009:232).

Kaynaklarda "Taşpınar'ın ilk kez Yavuz Sultan Selim devrinde Azerbaycan'dan gelen bir Türk kavmi tarafından kurulduğu (1515) fakat, iklimin elverişsizliği nedeniyle köyü kuranların bugünkü Hotamış Bucağına (Karapınar-Konya) taşındıkları ve orada Taşpınar Mahallesini kurduklarını, boş kalan köye de, Tanzimat'tan sonra Hasan Dağı eteklerindeki bugünkü Tokarız köylülerinin gelip yerleştikleri" belirtilmektedir (Konyalı:2088).

Taşpınar çok eski devirlerden beri Türk halıcılığını Aksaray ve çevresinde yaşatan bir yöre olup, Taşpınar halıcılığının tarihi gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Taşpınarın ilk kez 1515 tarihinde Yavuz Sultan Selim devrinde Azerbaycan'dan gelen bir Türk kavmi tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Daha sonra iklimin elverişsizliği nedeniyle köyü kuranların Taşpınar'ın bu günkü Hotamış bucağına ta-

şındıkları ve Taşpınar mahallesini kurdukları bilinmektedir. Tarihi kaynaklara göre 14. yy'da İbn-i Batutanın, Taşpınar'da dokunan halı ve seccadelerin renklerinin solmazlığı ile tanındığını, Türkistan, Çin ve Hindistan'a ihraç edildiğini, Aksaray halılarının Taşpınar halıları olduğunu ifade ettiği belirtilmekteyse de bu bilgileri doğrulayan bir delil bulunmamaktadır.

Halı desenleri 1960 yıllarına kadar Aksaray çevresindeki her köyde özgün bir karaktere sahipken, bu tarihlerden sonra Taşpınar halısı modeli yaygınlaşmıştır. Günümüzde de Taşpınar halısı modeli uygulanmaktadır. Desenlerin büyük bir bölümünün nasıl ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak, bu desenlerin bir süre sonra yöre köylerde de kullanılmaya başlamasıyla, yapılan yeni ilavelerle çoğaltıldığı inancındayız. Manzara deseni Taşpınar halılarında 1950 yıllarından sonra gelişmeye başlamıştır. Muhtemelen, manzara desenleriyle ünlü Kırşehir ve Konya yöresi halıları örneklik etmiştir. Özellikle Konya üslubu daha etkilidir (Arık, 1983, s:23).

Kullanılan Motiflerin Sınıflandırılması

Bitkisel Motifler: Yaparak, Çiçek, Hatai gibi motifler olup, bu motifler yörede farklı isimlerle bilinmektedir. Genellikle dokuyucu motifleri literatür isimleri ile değil kendi gözünde hangi nesneye benzetmiş ise o isimle motif bilinmektedir.

Geometrik Motifler: Bitkisel kökenli olmayıp genellikle kare veya geometrik motiflerin kullanıldığı motiflerdir. Örnek olarak boncuk, şeker boncuk ve göbek motifleridir.

Hayvansal Motifler: Kuş, koyun ve karınca gibi hayvanların stilize edilmesi ile dokunan motiflerdir.

•Kullanılan Motifler ve Anlamları

Gül ayağı: Hemen hemen her dokumada görülen ve bitkisel desenler grubuna giren motiftir. Literatür kayıtlarında penç olarak bilinen motif güle benzemesi nedeni ile bu yörede bu ismi almıştır. Taşpınar dokumalarının en belirgin özelliklerindendir (Ar, 2018).

Fotoğraf 1. Gül ayağı motifi (Kılıç Karatay, 2018).

Resim 2. Gül ayağı motifi (Kılıç Karatay, 2018).

Tetir bordür: Halk tarafından cevt olarak bilinen pelit bitkisinin şapkasından elde edilen renk ile bilinen bordürdür. Tetir bordürde kullanılan iki ana kompozisyon vardır. Bunlardan birincisi çoğalma(Bereket) olup içinde yer alan motifler için farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre bordür içindeki desenler karıncaya benzetilmiş ve karıncanın ağır ilerlemesi ile dokumanın da yavaş ilerlemesini benzetmişlerdir (Kılıç, 2018).

Başka bir görüşe göre de bordür içinde yer alan motifler koyuna benzetilmekte, koyun da bereketi çoğaltmayı ifade etmektedir. Bu düşüncede ise koyunların çoğaltması ile dokumanın yapıldıkça çoğaltılması benzetilmiştir. Daha çok civil göbeğin kullanıldığı dokumalarda kullanılmaktadır. Her iki görüşte de artan, çoğalan yani bereket düşüncesi ön plandadır(Fetik, 2018).

Resim 3. Tetir bordür motifi (Kılıç Karatay,2018).

İkinci kompozisyon ise daha çok Akgöbek kompozisyonlu dokumalarda görülen bitkisel kökenli penç ve hatai motifinin egemen olduğu bordür desenidir. Çiçeğe benzetilmektedir (Dinke, 2018).

Resim 4. Tetir bordür motifi (Kılıç Karatay,2018).

Civil göbek: Özellikle de yastık, minder, taban, somya ve çift gibi dokuma örneklerinde sıkça kullanılan motif olup, dokumalara ismini vermektedir (İpek,2018).

Resim 5. Civil göbek motifi (Kılıç Karatay,2018).

Akgöbek: Civil göbekte olduğu gibi yastık, minder, somya, taban ve çift gibi dokuma örneklerinde sıkça kullanılan motif olup, dokumalara ismini vermektedir (Katman, 2018).

Resim 6. Akgöbek motifi (Kılıç Karatay,2018).

Sandık: Çift, taban veya somya halılarında bordür takımı bittikten sonra zeminde yer alan göbek kompozisyonu başlamasından önce dokunan sadece başlangıç ve bitiş yerlerinde enine yer alan motiftir. Dokuma örneklerinde zemin kısmında yer alır (Katman, 2018).

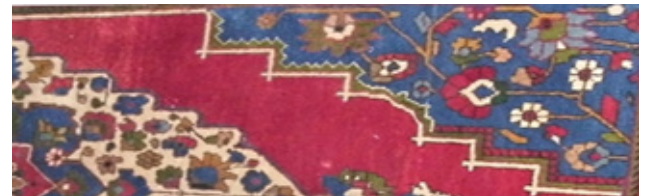
Resim 7. Sandık motifi (Kılıç Karatay,2018).

Kırkayak(Hayat ağacı): Büyük dokumaların sağ ve sol tarafında boyuna uzanan ve halk arasında kırkayak olarak bilinen, literatür kayıtlarında ise hayat ağacı olarak geçen motiftir. Bazı dokumalarda ise dokumanın iç kısmında dört tarafında da yer aldığı örnekleri mevcuttur. Genellikle tetir diye bilinen kahverengi ton renkle veya pisi tüyü denilen gri ton renginde dokunmaktadır. Dokumada canlılığı, devamlılığı ifade etmektedir (Onak, 2018).

Resim 8. Kırkayak (hayat ağacı) motifi (Kılıç Karatay,2018).

Köşe: dokumalarda zeminde yer alan göbek kısmından önce köşelerde yer alıp, dokumanın boyutuna göre ebatları da değişmektedir. Örneğin minder de küçük köşe kompozisyonları kullanılırken büyük dokumalarda desene paralel olarak büyük kompozisyonlar kullanılmaktadır (Tuğrul, 2018).

Resim 9. Köşe motifi (Kılıç Karatay,2018).

Boncuk: Taşpınar dokumalarının belirgin özelliklerinden olan boncuk motifi her dokuma örneğinde görülür. Genel olarak beş ile yedi düğüm kapsar. Farklı çeşitleri vardır.

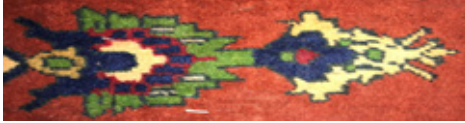
Resim 10. Boncuk motifi (Kılıç Karatay,2018).

Şeker boncuk: Yöre halkı tarafından ambalajlı şekere benzemesi sonucunda bu ismi almıştır. Genelde büyük yer yaygısı olarak dokunan dokuma örneklerinde görülmektedir.

Resim 11. Şeker boncuk motifi (Kılıç Karatay,2018).

Kelle: Büyük dokumalarda sandık motifinden sonra göbek kısmını başlatmadan önce dokunan motiftir. Genelde yer yaygısı olarak dokunan dokumalarda görülür. Yer yaygısı olarak dokunan dokumalarda dokuyucunun isteğine bağlı olarak bazen çift kelle dokunmaktadır (Yavuz, 2018).

Resim 12. Çift kelle motifi (Kılıç Karatay,2018).

Çaydanlık Kelle: Dokumalarda üst üste iki kelle gelecek şekilde dokunan motiftir. Çift kelle motifi yörede çaydanlığa benzetildiği için çaydanlık motifi de denilmektedir (Gevenç, 2018).

Resim 13. Çaydanlık kelle motifi (Kılıç Karatay,2018).

Yuvalama: Yolluk tarzı dokumalarda kullanılan motiftir. İçine bitkisel motifin yer aldığı sütunların birbirine eğik olarak paralel bir şekilde dokunmasından oluşan kompozisyonun genel adıdır. Her sütunun zemin rengi ve desen rengi farklıdır (Doğruer, 2018).

Vazo: Hediyelik ürünler olarak dokunan çanta veya heybe gibi küçük dokumalarda kullanılmaktadır. Çok eski bir geçmişi olmayıp son dönemlerde göç yolu ile gelmiştir (Katman,2018).

Kuş: Taşpınar dokumalarında kullanılan hayvansal motifler sınıfında yer alır. Yine bu motif de heybe ve çanta gibi hediyelik ürünlerde sık görülmektedir(Fetik, 2018).

Resim 14 Kuş motifi (Kılıç Karatay,2018).

Kandil: Seccade dokumalarında dokumanın orta kısmında sarkıtmalı olarak yer alan motiftir. Seccade dokumalarına isimlerini verdikleri de görülmektedir (Dinke, 2018).

Resim 15 Kandil motifi (Kılıç Karatay,2018).

Mihrab: Seccade dokumalarında kullanılan kandil motifinin bağlı olduğu ve en içteki zemin kısmına verilen adıdır (İpek, 2018).

Resim 16. Mihrab motifi (Kılıç Karatay,2018).

Çiçek (Penç): Yörede doğadaki çiçeğe benzetilen motive çiçek denilmektedir. Literatürde Penç olarak bilinen motif daha çok bordürlerde, köşe göbek kısımlarında ve zemin kompozisyonlarında kullanılmaktadır (Gevenç, 2018).

Resim 17. Çiçek (Penç) motifi (Kılıç Karatay,2018).

At gülü- At Ponçağı (Hatai): Doğada yetişen mavi renkte olan ve halk dilinde at gülü olarak bilinen çiçeğe benzetmesinden dolayı bu ismi almıştır. Literatürde hatai olarak geçen motif Geleneksel Türk bezeme sanatında sık kullanılan motiflerdendir (Gevenç, 2018).

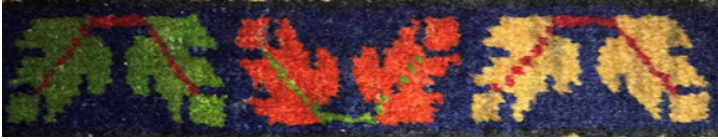

Resim 18. At gülü-At Ponçağı (Hatai) motifi (Kılıç Karatay,2018).

Resim 19. At gülü çiçeği (Kılıç Karatay,2018).

Yaprak: Bitki ve sebzelerde bulunan yaprağın stilize edilerek desene aktarılmış ve bu motife yaprak adı verilmiştir.

Resim 20. Yaprak motifi (Kılıç Karatay,2018).

Sonuç

El sanatlarımızdan biri olan halı sanatı, dokuyucunun duygu ve düşüncelerini motif ve desenlerle dışarıya aktarmasına yardımcı olmaktadır. Dokuyucu sevgisini, özlemini, arzularını ve isteklerini haliye doğada bulunan nesneleri üsluplaştırarak yansıtmıştır. Aksaray halısı denildiğinde ilk akla gelen Taşpınar halısı, geçmişte en önemli gelir kaynaklarından biri olmuş ancak zamanla önemini kaybetmiştir. Dokumalarda kullanılan iplerin doğal boyalar ile renklendirilmesinden dolayı Taşpınar halısı yıllara meydan okumuş ve yazılı tarihi belge niteliği taşımaktadır.

Dokumalarda kullanılan motifler incelendiğinde, her motifin kaynağı doğadır. Her yönüyle zengin olan doğa dokumalarda en büyük ilham kaynağı olmuştur. Tetir bordürde kullanılan motifler, At Ponçağı yani At Gülü veya çiçek gibi motifler doğadan gözlemlenip üsluplaştırılmış motiflerdir.

Sadece bitkisel olarak değil hayvansal kökenli motifler de dokumaların desen kompozisyonunda motif olarak kullanılmış motifler arasında yer almaktadır. Örnek olarak

kuş, karınca veya koyun motifini verebiliriz. Dokumalar genellikle seccade dışında 1/4 rapor desen olarak dokunmuştur.

Taşpınar Hasandağı eteğinde kurulmuş bir kasaba olup çevresindeki köy ve kasabaları da etkilemiştir. Bu bölge de hemen hemen her evde dokuma yapılmış yapılan dokumalarda dağ ve eteğin de yetişen bitkiler hem motiflerde hem de dokumalarda kullanılan yün iplerin renklendirilmesinde kullanılmıştır. Yine bu bölgede geçim kaynağı olan hayvanlar hem dokumanın ham malzemesi olan yünün elde edilmesinde hem de dokumalarda motif olarak kullanılmıştır.

Seccade dokumalar 1/2 rapor olarak dokunmuş ve desen olarak ağırlıklı olarak mihrab ve kandil motifine yer verilmiştir. İnsanoğlu bu motifleri kullanılırken muhtemelen camii içinde yer alan mihrab ve kandillerden etkilenmişlerdir.

Sonuç olarak dokumalarda kullanılan motifler doğadan elde edilmiş ve doğanın kompozisyon bakımından zenginliğinin önemi anlaşılmıştır. Dokumalarda stilize edilerek kullanılan motifler dokuyucunun hislerini diğer insanlara aktarmasına yardımcı olmuştur. Dokumalarda kullanılan her motifin bir anlam ve önemi olup, kompozisyon oluşturma önemli unsurlardan biri olmuştur.

KAYNAKLAR

Arık, R., "Manzaralı Halılar", 1. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 1983

Deniz, Bekir, Türk Dünyasından Halil Açıkgöz'e Armağan, Doğu Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul,2013

Kaya, Erdoğan, On Bin Yıllık Tarihi Kent Aksaray, Yeni Aksaray Basın Yayını, 2009

Konyalı H. , a. g. e., C.II, s. 2088-2103.

Sözlü Görüşmeler

Kılıç Ayşe, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 09.04.2018

Ar Leyla, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 20.04.2018

Dinke Melek, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 20.04.2018

Katman Neşe, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 09.04.2018

İpek Asuman, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 09.04.2018

Onak Kezban, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme,
20.04.2018

Tuğrul Meryem, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme,
20.04.2018

Yavuz Nilüfer, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme,
16.04.2018

Fetik Yeter, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme, 16.04.2018

Gevenç Bahar, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme,
20.04.2018

Doğruer Fadimana, Dokuma Ustası, Sözlü Görüşme,
16.04.2018